

Р. М. Сокирянська (Вінниця)

Люди серед людей

Ці нариси — про реальних людей і реальні події, що мали місце в часи німецької окупації України. Автор прагне показати в них гуманізм українців, представників інших національностей, які, ризикуючи життям, рятували євреїв. Адже й сьогодні нам так потрібні милосердя, любов, так потрібна злагода.

* * *

Літинське гетто на Вінниччині — 13 хаток, огорожених колючим дротом. Сюди до свого друга Якова Нахліса потай пробрався селянин Василь Дикий. Він поспішав: за Літином знову копали величезну яму — буде черговий розстріл. Мешканцям гетто загрожує смерть. Треба рятуватися. Але як? На руках у Нохами Нахліс — дружини Якового брата — тримісячна донька. Де б не сховалися, немовля може видать своїм плачем.

Василь приймає рішення:

— Вночі принесіть дівчинку в моє село і покладіть біля крайньої до шляху хати.

При цих словах він, набожний християнин, знімає із себе хрест і надягає на шию крихітки.

Так і зробили. Дитину несла бабуся. Мати йшла поруч. Тривожні думки роїлися в її голові, і сльози набігали на очі: чоловіка вбито, розстріляно й п'ятирічного синочка, що лежить тепер у братській могилі разом з іншими чотирмастами єврейськими та циганськими дітьми. Що буде з дочкою?..

...Люди в селі прокидаються рано. Повставали й у хаті, про яку мовилося напередодні. Тільки відчинили двері, вийшли на поріг, як побачили якийсь згорток. Придивилися хазяї — аж там дитина. Зчинили галас. Збіглися сусіди. Серед них — Василь.

— Мабуть, єврейське дитинча, — мовив хтось.

— Та ні, — спокійно сказав Василь. — Усіх єврейських дітей вбито під час дитячого погрому. Треба віднести немовля в управу.

З ним погодилися. Василя в селі поважали. Коли в управі розгорнули дитину, побачили на шії хрест. «Біженці залишили», — вирішили одностайно. А Василь умовив сусідку взяти дівчинку до себе. Нарекли її Марусею. Так і жила вона в родині Сиваків.

У червні 1942 року Василь Дикий вивів з гетто і забрав до себе матір дитини, а в листопаді — дружину Якова Нахліса та трьох дочок. Сина їхнього врятувати не вдалося — німці розстріляли. Сам Яків певний час ще був у гетто, бо німці залишили там кілька потрібних їм фахівців. Решту — знищили. Та настав день, коли й останніх в'язнів вишикували, щоб вести на розстріл.

І тут сталося неймовірне. Розуміючи, що на нього чекає неминуча смерть, Яків вийшов із шеренги й неквапливо рушив у бік загороди. Німці не стріляли. Навіть собаки, яких тримали поліцаї, не загавкали.

Дійшовши до огорожі, він миттєво перескочив через неї, обдираючись до крові колючим дротом, і швидко заліз у кущі. Чи то німцям лінь було докладати зайвих зусиль, щоб знайти втікача, чи доля того дня була прихильною до Якова, але йому вдалося врятуватись. Уночі прийшов до свого друга Василя. Стало їх шестеро в невеличкому закутку, відгородженому від коридора. Добиралися туди через горище. Хазяї носили їжу. Їм допомагав син Микола, ще підліток. Він же нишпорив по селу, прислухаючись до розмов. Пильнував, аби ніхто не дізнався про схованку... Та все ж комусь про неї стало відомо... А від нього — німцям. Микола встиг попередити батька про небезпеку. Олівночі з провідником вони відправили всю родину Нахлісів у Жмеринський район. А на світанку до Василевої домівки вдерлися німці й поліцаї. Не знайшовши євреїв, постріляли худобу, потрощили все, що було в хаті...

Миколка встиг вискочити у вікно і згодом сховався в родичів у сусідньому селі. Там він дочекався вигнання німців. А батька схопили й товели на розправу... Та сусіди швидко зібрали все, що змогли, наздогнали німців і відкупили Василя...

Родини Диких і Нахлісів дожили до Перемоги. Однак думка про те, що Бог залишив його живим, аби було кому зберегти пам'ять про загиблих, не залишала Якова.

Разом з друзями й старшою сестрою Анею він зібрав кошти і спорудив пам'ятник в'язням Літинського гетто — жертвам геноциду. А після його смерті Анна Яківна Нахліс на народні поштовхання поставила ще триobelіски, серед них — страченим дітям.

Приїздять до Літина рідні похованих, приносять квіти школярі, місцеві жителі. Вдячним словом згадують Василя Дикого, його друкину, сина Миколу, всіх, хто рятував євреїв. Дякують і тим, хто зберігас пам'ять про загиблих, бо, доки вона живе, можна сподіватися, що яке більше ніколи не повториться.

* * *

19 липня 1941 р. німці зайняли Вінницю. А вже через місяць у кар'єрі цегельного заводу відбувся перший масовий розстріл євреїв. Сім'ю Аделі Шоголевої (батька — інваліда другої групи, матір, двох сестер: прикуту до ліжка паралізовану старшу і найменшу — дворічну дівчинку) лихо обминуло. Та тільки на короткий час.

У квітні 1942 р. повсюдно з'явилися об'яви: всім євреям (які ще залишилися живими після масового розстрілу 19 серпня 1941 року) з мечами з'явитися на стадіон, що в парку культури. У призначений час потягнулися туди дорослі й діти. Родина Аделі вирішила залишитися вдома. Дівчинці аж ніяк не сиділося в квартирі — надворі ж бо весна. До того ж їй хотілося на власні очі побачити, що воно там діється. По вулиці рухався натовп. Він немовби всмоктав у себе дванадцятирічну дитину, потягнув за собою... Чиясь рука схопила дівчинку, вилтовхнула з людської течії. То був німець, що квартирував у будинку, де мешкала родина Аделі.

— Тікай, — пошепки наказав він. І вона втекла. З дому її забрала до себе Ольга Карпович, сховала у своїй хаті, що по Селянському ровулку. Але й там лишатися ставало все небезпечніше: німці нишпорили по хатах, вишукуючи євреїв. З кожним стуком у двері стискалося ітяче серце... До того ж невідомо, що з рідними.

Якось увечері потай прийшла до свого дому. Там — нікого. Сусіди сказали, що матір і сестер забрали німці й розстріляли. А батько живий, переховується на горищі у будинку неподалік. Коли зустрілися, вирішили звернутися за допомогою до знайомої жінки — тітки Каті, яка мешкала по вулиці Литвиненка. Родина її жила бідно. Часто не уло чого їсти. Все ж Аделю сховали й годували, чим могли. Та от

біда — через сіни жив хазяйчин брат, який будь-якої хвилини міг вивести єврейську дитину німцям.

Вирішили тікати з Вінниці вдвох: батько й дочка. Дісталися до села Зарванців. Зайшли до знайомої родини Марценюків. Вдома були мати і дві її дочки — Ганна й Даша. Син воював на фронті. Аделю сховали на горищі, батька — в сараї. Але хтось видав схованку. Німці схопили батька й розстріляли.

Під вечір, рятуючись, пішла дівчина в інше село — Мізяківські хутори. Ходила від хати до хати, благаючи взяти її — Олю Кравчук з дитбудинку (так вона себе називала) — на будь-яку роботу. Притулок їй надала Надія Панасюк. «Будеш бавити мого дворічного синочка Колю», — сказала. Та навесні довелося тікати й звідти, бо в селі точилися розмови: мовляв, у Наді Панасюк переховується єврейка. Це могло накласти біду і на Надю, й на все село.

Знову стелився під ногами шлях. Він привів Аделю в Дашківці. І тут знайшлися добрі люди. Прийняла дівчинку родина сільського старости Волинця. Його дружина тітка Текля провела на фронт обох синів. Разом з чоловіком допомагала партизанам, чим могла.

Аделя працювала по господарству. Вперше відступив голод. Був хліб і до хліба. Але біда не примусила на себе довго чекати. Одного разу до старости завітав знайомий поліцай з райцентру. «Хто це?» — кивнув у бік Аделі. І коли хазяї пояснили йому, що взяли до себе дівчинку-сироту, поліцай, схопивши дитину за підборіддя і повернувши обличчям до себе, суворо сказав: «Ану дивись мені в очі! Ти — жидівка!» Дівчина заніміла. Скроні холодно торкалося дуло пістолета. Виручили хазяї. Староста налив гранчака, а тітка Текля поспіхом вивела дівчинку з хати. І цього разу смерть обминула...

І знову дорога. Тепер — у Вінницю, до Ольги Карпович за порадою. Звідти Ольга повезла Аделю до своєї самотньої родички у Джурин. Там і дочекалася дівчина визволення рідної Вінниці від фашистів. Оселилася в будинку по вулиці Шолома-Алейхема.

І після війни було ой як нелегко. Самотність, сирітська пенсія в 50 карбованців. А треба було вчитися. Спливали роки. Позаду лишилися школа, медичне училище, медінститут, робота в Козятинській лікарні, в об'єднаному авіазагоні Вінниці... У 1958 р. побралися з Григорієм — людиною такої ж нелегкої долі. Побудували квартиру, виростили сад, виховали сина, радіють внуку. Життя як життя. Але ніщо не може викреслити з нього спогадів про ті страшні роки, коли, ризикуючи життям, її, єврейську дитину, рятували чулі серцем прості українські люди.

* * *

З Юрою Рахманом ми жили в одному будинку по вулиці Шолома-Алейхема у Вінниці. Війна розділила його мешканців на тих, хто пішов на фронт, тих, хто встиг евакуюватися, і тих, хто залишився в місті.

Серед останніх була й родина Рахманів. Коли в серпні 1941-го німці й поліцаї вдерлися на подвір'я, вишукуючи євреїв, Рахмани врятувалися, сховавшись у смітнику в кутку подвір'я.

Окупанти влаштовували погроми по суботах. Один з вересневих мав знищити євреїв-чоловіків. Юра з батьком не виходили із свого сховища. Старший Юрин брат Арон спробував було втекти з подвір'я, щоб заховатися в районі єврейського цвинтаря, однак його спіймали німці. Більше Арона ніхто не бачив...

Через тиждень, наступної суботи, батько й син побачили із своєї схованки, як з їхньої квартири вивели матір та бабусю. Приголомшені горем, безсилі хоч щось зробити, аби допомогти своїм рідним, лише болісними поглядами проводжали вони їх в останню путь... А вночі

пішли геть. Нишком завітали до своєї квартири тільки для того, щоб взяти портрети матері, рідних.

Подалися до Старого міста. Влаштувалися на роботу в лазні. 16 квітня 1942 року за наказом окупантів з'явилися на стадіон у парку культури. З усього натовпу німці відібрали сто п'ятдесят міцних чоловіків. Серед них опинилися й вони, Юра та його батько. Їх відвели до концтабору у військовому містечку, де вже було триста польських євреїв.

Тяжко, каторжно працювали в'язні на будівельних об'єктах. Раз на день отримували юшку, більше схожу на брудну воду, ложку квасолі та крихтний шматочок хліба. Спали в колишній стайні на сирій землі, під дірявим дахом. Їх безжально били, над ними всіляко глумилися.

У серпні 1942-го Рахмани втекли з концтабору. Їх сховала родина українців — Бочкови. Та не надовго. Сталося так, що через якийсь час батько й син потрапили до гетто, але й звідти втекли. І знову їм надали притулок Бочкови. Пробувши трохи в цій мужній родині, Рахмани, щоб не накликати лиха на своїх рятівників, темної ночі вирушили до Тиврівського району. Там були румуни, це давало більше надій на порятунок.

У селі Швачівці Юру та його батька прийняла полька Антося Ліпа. Вона сама мала двох дітей, молодших за Юру: Марцина та Владзю. Але не побоялася, виявила справжнє милосердя.

Довго ще загроза загибелі висіла над батьком і сином. У серпні 43-го Юру схопили німці, й він опинився у групі в'язнів, яких відвезли до концтабору в селі Трихатці Миколаївської області. Розповідати про те, що довелося там пережити юнакові, — це говорити про голод і кров, знущання й рабську працю.

Але в ньому жила воля до свободи. Й він знову — в котрій уже раз — утік. Коли зустрілися з батьком, той не впізнав сина. Тільки голос був рідний...

Отака вона, воєнна доля Юрія Рахмана з нашого будинку, що по вулиці Шолома-Алейхема. А по війні... Навчання в ПТУ, служба в армії, довгий шлях від рядового робітника до керівника ливарної дільниці заводу.

...Люди з одного будинку, з однієї вулиці — Шолома-Алейхема. Мої добрі сусіди, євреї та українці. Ті, кого знаю з дитинства, і ті, хто оселився тут у повоєнні часи. Можна чимало розповісти про них: і про трирічну дівчинку Нелю, котру в голодний післявоєнний рік удочерила єврейська родина — Мордко і Клара Петраківські, і про Галину Суходольську, яку сімнадцятирічною дівчиною разом з іншими молодими українками погнали в Німеччину. Витерпіла чужинську панщину, подолала смерть у концтаборі Равенсбрюк, куди запроторили її за втечу. Вижила, повернулася в Україну.

Старого будинку по вулиці Шолома-Алейхема вже немає. На його місці — новий, сучасний. Але якщо хтось думає, що його підмурок — це тільки каміння, бетон, то помиляється. Є щось більш міцне в його фундаменті: те, що дало нам можливість залишитися людьми назавжди.